

Піріг, О. А. 2001. Цінова політика більшовиків в роки НЕПу. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 1 (13). С. 116–121.

Тимченко, Ю. В. 2005. Споживча кооперація України в період непу (1921–1928 рр.). *Історія народного господарства та економічної думки України*. Зб. наук. праць. Вип. 37–38. С. 139–147.

Aliman, M. V. & Onipko, T. V. 2009. Pohliad istoriohrafiv zarubizhzhia na spozhyvchu kooperatsiiu Ukrainy v umovakh NEPu [The View of the Foreign Historians on the Consumer Cooperation in Ukraine during the NEP Period]. *Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Vyp. 8. S. 220–232 [In Ukrainian].

Volosnyk, Yu. P. & Shliakhova, I. V. 2010. Kultura kooperatyvnoi torhivli u Kharkovi v roky nepu [Cooperation Trade Culture in Kharkiv during the NEP Years]. *Chornomorskyi litopys*. № 1. S. 71–74 [In Ukrainian].

Danylenko, O. 2013. Uchast kooperatsii v zovnishnii torhivli USRR (1920-i rr.) [Participation of Cooperation in the Foreign Trade of the Ukrainian SSR (1920s Years)]. *Chasopys ukrainskoi istorii*. Vyp. 26. S. 28–33 [In Ukrainian].

Olianych, V. 2009. Uchast selian u kooperatyvnykh zahativliakh v USRR u 20-kh rr. XX st. [Peasants' Participation in Cooperative Procurement in the Ukrainian SSR in the 1920s]. *Hurzhiivski istorychni chytannia*: Zb. nauk. pr. № 3. S. 385–392 [In Ukrainian].

Піріг, О. А. 2001. Тінова політика більшовиків в роки НЕПу [The Pricing Policy of the Bolsheviks during the NEP Years]. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Вип. 1 (13). С. 116–121 [In Ukrainian].

Тимченко, Ю. В. 2005. Споживча кооперація України в період непу (1921–1928 рр.) [Consumer Cooperatives in Ukraine during the NEP Period (1921–1928)]. *Історія народного господарства та економічної думки України*. Зб. наук. праць. Вип. 37–38. Київ. С. 139–147 [In Ukrainian].

УДК 94(477)«1921/1939»

DOI: 10.20535/2307-5244.60.2025.338324

С. Ю. Сергієнко

ORCID 0000-0002-9761-0897

*Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля*

S. Serhiienko

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

ЗАСТІЛЛЯ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ОСОБИСТЕ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ У 1920–1930-х рр.

*The Feast as a Factor Influencing Personal Communication
of the Ukrainians in the 1920's and 1930's*

На основі літератури, періодичних видань та архівних джерел досліджено вплив застілля на особисті взаємини українців у 1920–1930-ті рр. Розглянуто зміни у спілкуванні, що відбулися під час застілля протягом зазначеного

періоду. Підкреслено, що події 1930-тих рр. внесли значні корективи у форми застілля й, відповідно, змінився його вплив на особисті стосунки українців.

Ключові слова: застілля, особисті відносини, 1920-ті рр., 1930-ті рр., пияцтво, спілкування.

Personal relationships constitute one of the foundations of human life, largely determining the level of societal development and its culture as a whole. The evolution of society constantly adjusted people's relationships, while simultaneously these relationships largely determined the path of evolution itself. Anyone familiar with history cannot help but notice how personal relationships have changed under the influence of life circumstances. Landmark events in society's life became the dividing lines of these changes, marking moments when relationships that had been fundamental for extended periods receded into the past. Ukrainians, like all civilized peoples, have passed several milestones on the path toward transforming personal relationships. These included the events of the 1920's and 1930's, along with related cataclysms that left a significant mark on relationships among Ukrainians. This was especially pronounced during periods of social upheaval. One such upheaval was the process of violent collectivization and the resulting Holodomor; as well as the mass political repressions of the 1930's. These phenomena inevitably affected the personal relationships of Ukrainians. Studying the transformation and state of these relationships will allow for a deeper understanding of the nation's development, the formation of its modern character, and determining ways to influence contemporary relationships. Currently, while there are multiple historical studies highlighting everyday life in the 1920's and 1930's, there is a lack of research on the impact of feasting on Ukrainian personal communication during this period. This article aims to study this influence based on literature, periodicals, and archival sources. Given that feasting remains a widespread form of communication, this research is highly relevant. The methodological principles of this research are based on historicism and objectivity, employing a micro-historical approach, historical-comparative and retrospective methods, the method of analogy, and hermeneutical analysis. The author notes that under the influence of turbulent revolutionary events, the focus of feasting at the beginning of the 1920's shifted primarily from friendly conversation to basic drinking, which mainly included members of the ruling party who organized feasts within their social stratum. During the 1920's, feasting served as one means for wealthy peasantry to establish friendly personal relationships with government representatives. The feast became widespread in artistic circles and contributed to ease, openness, and sincerity in relationships. Notably, the influence of feasting on people's personal relationships was exploited by the state's special services to achieve their objectives. The feast played an important role in romantic relationships and often became the starting point of marriages. The 1930's brought

significant changes to the forms of feasting and its impact on Ukrainian personal relationships, connected with so-called comprehensive collectivization and the resulting Holodomor, as well as with spreading political repressions and mass denunciations. Banquets in the 1930's did not always contribute to bringing people together or promoting frankness and openness in personal communication. High-level feasts, the so-called official banquets, transformed from events that brought people together into strictly formal meetings, where only those who had proven their loyalty to the authorities were admitted. Openness and sincerity at such feasts were eliminated, though opportunities remained to establish personal relationships with leadership. However, among ordinary people, feasting continued to play its traditional role of bringing individuals together and establishing positive personal relationships.

Keywords: feast, personal relationships,; the 1920's, the 1930's, drunkenness, communication.

Актуальність дослідження. Традиція застілля існує в житті будь-якого народу. Воно супроводжує значні й не дуже значні події в житті людей: народження дитини, весілля, хрестини, роковини, поминки, зустріч друзів, побачення закоханих, відпочинок на природі, розслаблення після лазні, а то й просто бажання посидіти з приятелями за спільним столом. Так люди закріплюють особисті відносини. Застілля з чаркою сприяє відвертості, щирості бесід, хоча може привести до конфлікту, але загалом воно є частиною повсякденності та сприймається як доречна форма спілкування, що породжує дружню близькість між людьми, щирість у взаєминах. Враховуючи, що застілля й у наші дні є поширеною формою спілкування, його дослідження не може не бути актуальним.

Загальна постановка проблеми. Особисті відносини, як відомо, є однією з основ життя людей. Вони багато в чому визначають рівень розвитку суспільства, його культуру загалом. Еволюція суспільства постійно корегувала відносини людей і водночас ці відносини значною мірою визначали шлях еволюції. Особа, ознайоmlена з історією людства, не може не помітити, як із плином часу змінювались особисті відносини. Межами цих змін ставали знакові події в житті суспільства. Саме на цих рубежах відходили в минуле відносини, які до того довгий час існували як базові.

Українці, як і всі цивілізовані народи, також пройшли декілька зламів на шляху трансформації особистих відносин. Серед найближчих — події 1920–1930-х рр. і пов'язані з ними катаклізми. Особливо це було відчутно в періоди соціальних потрясінь. Одним із таких потрясінь стали насильницька колективізація і викликаний нею Голодомор, а також масові політичні репресії 1930-х рр. Ці явища не могли не вплинути на особисті стосунки українців.

Дослідження трансформації й стану цих відносин допоможе глибше розібратися в ході розвитку нації, у становленні її сучасного характеру і визначити напрямки впливу на сьогодення.

Гіпотеза дослідження. 1920–1930-х рр. залишили важкий слід у розвитку української нації. У цей час політичний режим впливав на всі сторони життєдіяльності суспільства, зокрема й на взаємини людей. Автор припускає, що під впливом подій 1920–1930-х рр. зазнала значних змін така поширена форма людського спілкування як застілля. Ці зміни, на думку автора, суттєво вплинули на міжособисті відносини й були відчутними в подальші роки.

Історіографія. Перш ніж перейти до огляду історіографії, варто звернути увагу на загальний стан наукової розробки визначеної проблеми. Тема, пов'язана з роллю їжі в налагодженні комунікації і взагалі з харчовою культурою, викликає інтерес науковців різних напрямів. Не можна оминати увагою роботи Л. Артюх (Артюх, Л. 2010), О. Галенка (Галенко, О. 2007), І. Гурової (Гурова, І. 2019), В. Ніколенка (Ніколенко, В. 2016), Дж. Пілчера (Pilcher, J. 2023), Є. Снежко (Снежко, Є. 2003), О. Черевка зі співавторами (Черевко, О., Янчева, Л. & Руденко, С. 2016) та інших дослідників. В. Ніколенко в роботі «Українська гастрономічна культура як соціальний феномен» навів думку видатного французького антрополога Клода Леві-Стросса: «... гастрономія, кулінарія є мовою, на якій суспільство, можливо, несвідомо розкриває секрети власного улаштування, наявних протиріч повсякденної дійсності» (Ніколенко, В. 2016). Ця думка підкреслює важливість вивчення проблеми.

Якщо говорити безпосередньо про історичні роботи, то на сьогодні опубліковано чимало праць, у яких розглядається повсякденне життя 1920–1930-х рр. в Україні. Серед досліджень слід виділити колективну монографію «Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)» (Кульчицький, С. та ін. 2010), праці О. Мовчан (Мовчан, О. 2011), Л. Якубової (Якубова, Л. 2011), О. Рябенко¹. Заслуговує на увагу колективна монографія «Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938)» (Смолій, В. та ін. 2013).

За останні роки були опубліковані роботи О. Брайченко (Брайченко, О. 2017), О. Рябенко (Ryabchenko, O. 2019), Н. Гогохії (Гогохія, Н. 2019), Т. Кузнеця (Кузнець, Т. 2020), А. Михайлика (Михайлик, А. 2022) та інших науковців. Дослідники не припиняють вивчати різні проблеми повсякденного життя в Україні у 1920–1930-і рр. Але визначена тема прямого висвітлення в науковій літературі на сьогодні не отримала.

Джерельна база та методологія дослідження. Джерельна база дослідження складається з трьох груп. До першої відносяться архівні джерела. Це матеріали Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки

¹ Рябенко О. Повсякденне життя студентів радянської України (1921–1936 рр.): дис. ... доктора іст. наук — 07.00.01. Київ, 2012.

і Державного архіву Луганської області (автор мав можливість працювати з документами в Державному архіві Луганської області до 2014 р.). Друга група джерел представлена періодичними виданнями, що виходили в зазначений період (газети «Комуніст» і «Вісті ВУЦВК»). До третьої групи належать спогади очевидців, що представляють значний інтерес для дослідження.

Методологічною основою дослідження є принципи й методи, які дають змогу отримати відповіді на питання, необхідні, щоб вирішити проблему. Серед них основними є: принцип історизму, принцип об'єктивності, метод аналогії, метод порівняння (історико-порівняльний), ретроспективний метод, метод герменевтики. Враховуючи, що дослідження присвячене історії повсякдення, в ньому застосовується мікроісторичний підхід. Слід зазначити, що всі методи є взаємозалежними і використовувалися комбіновано.

Постановка мети. На основі архівних джерел, періодичних видань і спогадів очевидців автор зробить спробу дослідити вплив застілля на особисті відносини українців у 1920–1930-і рр. Відповідно, головними завданнями дослідження є, по-перше, розглянути особливості відносин українців під час застілля у 1920-ті рр.; по друге, висвітлити трансформацію в особистому спілкуванні під час застілля у 1930-ті рр. і визначити наслідки цього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундамент особистих відносин українців сформувався в далекі часи, але сама будова цих відносин постійно змінювалася, особливо в часи соціальних катаклізмів, до яких цілком виправдано можна віднести революційні події 1917–1921 рр., переформатування суспільних відносин та його наслідки у 1920–1930-х рр. Будь-який суспільний катаклізм викликає у людини настирливе бажання якось хоч на проміжок часу відгородитися від дійсності, знайти якусь додаткову точку опори. У роки революційних подій кінця 1910-х рр., коли руйнувалися старі засади суспільства, а нові формувалися важко й повільно, такою точкою опори для багатьох став алкоголь. Він же, за багатовіковою традицією, вважався стимулом хорошого настрою, відвертості в особистому спілкуванні. На ґрунті застілля з алкоголем виникали спільні інтереси, спільні вподобання, спільні друзі й вороги. Але алкоголь вважається психоактивною речовиною, яка впливає на настрій, сприйняття дійсності та поведінку людини. Поки тривали військові дії, на захоплення алкоголем більшовицька влада дивилася крізь пальці. У мирний же час змушена була визнати таке захоплення «хворобою». Ця «хвороба» не оминула не тільки пересічних українців, але й владну партію. Практично в усіх українських губерніях, судячи з архівних документів, значна частина членів партії пиячила. Ось як характеризував стан Одеської губернської організації КП(б)У в грудні 1922 р. перевіряльник з центру: «Пияцтво є, мабуть, єдиною хворобою, яка заразила весь партійний організм в губернії: і місто, і село, і відповідальних

працівників, і рядових»¹. Судячи з документів, спільні застілля влаштовували, як правило, окремо керівні працівники й рядові партійці. Як відзначав перевіряльник, у відносинах між відповідальними працівниками відчувалася «якась холодна офіційна коректність, надмірна обережність в словах, щоб не дати формального приводу до шкідливого тлумачення. Правда, відповідальні працівники влаштовують часті, навіть дуже часті вечорниці, але і за чаркою вина вони не “забуваються” і ці вечорниці носять чинний характер»². Тобто відвертості в особистих відносинах такі начальницькі «вечорниці» не несли, однак, мабуть, вони все ж сприяли більшому взаєморозумінню осіб, що брали в них участь. Можна припустити, що рядові комуністи не були настільки «чинними» й повилилися на застіллях відвертіше.

У Донецькій парторганізації КП(б)У найголовнішими хворобами також визначені «пияцтво і госпобростання». Але, як підкреслено в документі: «Друге, безумовно, не носить масового характеру»³. Виходить, що саме пияцтво було масове серед членів провідної організації більшовиків України. Деякі любителі алкоголю намагалися виправдатися тим, що застілля з чаркою допомагає встановити особисті контакти з представниками народу. Так, у лютому 1923 р. Центральна контрольна комісія (ЦКК) КП(б)У констатувала, що «свою участь у бенкетах з випивкою члени партії виправдовують необхідністю зближення з масою»⁴, тобто особисте спілкування членів владної партії з пересічними людьми за пляшкою алкоголю є зближенням з народом. Потрібно сказати, що ЦКК засудила подібний погляд, але, як свідчать документи, це помітно не вплинуло на стан справ у 1920-ті рр. У жовтні 1923 р. лідер українських більшовиків Е. Квірінг надіслав листа з грифом «Цілком таємно» всім губернським комітетам партії. В листі говорилося: «Мобілізація партійної громадськості навколо питань побуту і звідси боротьба з дрібнобуржуазними міщанськими ухилами в особистому домашньому і громадсько-партійному (позаслужбовому і неофіційному) житті комуністів виділяє окремі конкретні явища грубого порушення партійної етики, які необхідно швидко і рішуче вижити... Стало звичаєм при відрядженні відповідальних партійних працівників влаштовувати офіційні урочисті проводи: “Підлеглі” підносять “начальству”, що від’їжджає, адреси з виявом “вірнопідданих почуттів”. Все це супроводжується щедрими вечереями..., (що) є перенесенням в наше середовище традицій колишнього станового чиновництва. Вказані явища стали майже звичайними. Всі ці проводи викликають іноді справедливі нарікання рядових членів пар-

¹ Центральний державний архів громадських об’єднань та українців (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1063. Арк. 71.

² ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1063. Арк. 68.

³ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1063. Арк. 2.

⁴ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1710. Арк. 5.

тії»¹. Е. Квірінг від імені ЦК КП(б)У категорично заборонив такі діяння². На шостому пленумі ЦКК КП(б)У в грудні 1925 р. зазначалося: «Із хвороб нашої партії на першому місці стоїть пияцтво»³. В березні 1926 р. на пленумі ЦКК КП(б)У було оприлюднено цікавий факт: старі більшовики, коли їх карали за пияцтво, дуже ображались і говорили: «Коли ми потрібні були в громадянську війну, коли йшла боротьба, ми були потрібні і п'яні, а зараз, коли громадянської війни нема, коли все тихо-мирно, ми вам не потрібні, ви нас із партії викидаєте»⁴. Висновок може бути такий: наявність пияцтва в партії пояснювалась і тим, що пили й давали приклад іншим комуністам активні учасники революційних подій, тобто авторитетні члени партії. Так, «приклад» для наслідування подавав, зокрема, секретар Сталінського окружного, член ВКП(б) з 1905 р. Строганов, який за свідченням М. Хрушова «любив ... випивати, і досить таки добряче» (Хрушев, Н. 1999). На XI харківській окружній партконференції в січні 1927 р. зазначалося, що багато комуністів говорять так: «У статуті не сказано чи можна пити, чи не можна; випустили горілку — треба підтримувати торгівлю»⁵.

У березні 1928 р. ЦКК ВКП(б) серед вчинків, недостойних члена партії (всього перераховано 9 конкретних пунктів з назвами вчинків і десятий пункт — «все інше») знову першим назвала — пияцтво⁶. У липні цього ж року ЦКК КП(б)У відзначила, що виявлено значне поширення пияцтва серед комуністів. І водночас у низці випадків проявляється добродушно-поблагливе ставлення до пияцтва комуністів як з боку керівних парторганів, так і в колективній думці партійної маси. ЦКК наголошувала, що п'яний комуніст не в змозі виконати роль організатора й керівника мас, що невідворотно за пияцтвом ідуть розкладення та злочини, які підривають авторитет партії⁷. Схоже, що застілля в партійному середовищі проводились у межах свого прошарку й сприяли особистим контактам приблизно однакових за службовим станом членів партії.

Місцеве «начальство» також полюбляло застілля, але влаштовувати його за свій рахунок не дуже поривалося. Вихід був простий — знайти людей, які могли б пригостити. А, як відомо, догодити владі завжди знайдуться охочі. Правда, не задарма. Послуга обмінювалася на послугу. Як повідомляв один із кореспондентів із Сумської округи в газету «Вісті ВУЦВК», багатий селянин почав закликати до себе в гості голову місцевого комнезаму (КНС) з товаришами. Гостей частував «первою», тобто відбірним самогоном,

¹ ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1646. Арк. 69.

² ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20 заг. Спр. 1646. Арк. 69.

³ VI пленум ЦКК КП(б)У // Комуніст. № 277. 4 грудня 1925.

⁴ ЦДАГОУ. Ф. 22. Оп. 22-1. Спр. 6. Арк. 19–20.

⁵ XI Харківська окружна партійна конференція КП(б)У // Комуніст. 15 січня 1927. № 12.

⁶ Державний архів Луганської області (Держархів Луганської обл.). Ф. 32. Оп. 1 заг. Спр. 243. Арк. 59.

⁷ Держархів Луганської обл. Ф. 32. Оп. 1 заг. Спр. 201. Арк. 44.

«та медком прислащував». Кореспондент, який скромно підписав повідомлення «С», завершив його так: «А до бідняка голова КНС не ходить»¹. Тобто кореспондент стверджував, що застілля, котре організував багатій, зблизило його з «начальством», зробило їхні взаємини приязними.

Інший кореспондент цієї самої газети, який підписав допис «ВК», повідомляв, що в селі Ярошівка на Харківщині голова місцевого КНС знайшов метод безкоштовно посидіти за столом з випивкою та закускою. Він приходив до сільської вдови, витягав з кишені пляшку, заповнену водою, й суворо говорив, що, якщо жінка не добуде йому пляшку самогону, то він складе акт, що знайшов пляшку з самогоном у неї на столі, за що її запроторять до в'язниці. Перелякана вдова ставила на стіл пляшку горілки й закуску, і голова КНС тішився дармовим застіллям². Так закріплювався особистий контакт з народом попри бажання самого народу.

Однак у 1920-ті рр. верхівка партії ще не дуже захоплювалася застіллям з чаркою. У Сталіна, коли він обідав, на столі стояв графинчик з горілкою. Його гості могли, якщо бажали, пригоститись, але ніхто не примушував. Сталін у випивці в ті роки був «дуже стриманим». Пізніше «Сталін став пити і споювати інших». «Люди буквально перепивались...» (Хрущев, Н. 1999). Причина такої поведінки диктатора могла бути тільки одна — споїти колегу й довідатися про його справжні думки, бо, як відомо, що у тверезого на умі, те у п'яного на язиці. Підпили «вожді» ставали відвертішими. До речі, М. Хрущов, політична кар'єра якого була безпосередньо пов'язана з Україною, як зазначає В. Дружбинський, міг випити багато, «але як істинний вихованець сталінської школи контролю над собою не втрачав» (Дружбинський, В. 2004).

Як згадує Л. Троцький, після смерті Леніна, очільники країни влаштовували «колективні випивки», на яких «перемивали кісточки відсутніх». Л. Троцький вимагував таким спілкуванням не «з моральних принципів, а з небажання піддавати себе випробуванню найгіршими проявами нудьги». Він зробив висновок, що, не беручи участі в спільному застіллі, походах один до одного «в гості» та в інших видах дозвілля, він ставав чужим для соратників, «групові бесіди припинялися при моїй появі, їхні учасники розходилися з деякою ніяковістю для себе і з деякою ворожістю до мене. Ось це і означало, якщо завгодно, що я почав втрачати владу». Розпускаючи плітки за чаркою, високопоставлені чиновники говорили про Троцького: «У нього тільки перманентна революція в голові... Не все ж і не завжди для революції, потрібно і для себе». На адресу Троцького сипалися звинувачення «в неартільності, в індивідуалізмі, в аристократизмі» (Троцький, Л. 1991, с. 478–479). Тобто Троцький цілком обґрунтовано вважав, що неучасть у спільних застіллях,

¹ Куркуль — чоловік добрий // Вісті ВУЦВК. 10 лютого 1925. № 32.

² Спритний голова // Вісті ВУЦВК. 10 лютого 1925. № 32.

де зазвичай закріплюються особисті контакти людей, привела його до втрати влади. Звичайно, не можна виключати й інших причин «втрати влади», про які Троцький не згадує, але згадують його опоненти. Але те, що ігнорування спільного застілля з боку одного з членів колективу вносить прохолоду в його особисті відносини з колегами, будь-хто, знайомий з реальним життям, не заперечуватиме.

Відсутність спільного застілля позначалася на стосунках у будь-якому колективі. Ю. Шевельов, який працював викладачем у 1920–1930-ті рр. в Харкові, згадує, що в гості викладачі один до одного не ходили, «бо більшість з нас тулилися кожний з родиною в одній кімнаті ... Ми зустрічалися на перервах в учительській кімнаті, але за ці п'ять чи десять хвилин можна було хіба перекинутися кількома фразами без особливого змісту. Раз на рік, напередодні дня жовтневої революції була вечірка, але спільно зі студентами, і там більше говорилося з ними, а не з колегами». Шевельов додає, що гостей не запрошували ще й тому, «що й частувати колег було б не легко, бо з харчами ставало чимраз сутужніше...» (Шевельов, Ю. 1987). Закінчувалися 1920-ті й наставали невеселі для багатьох 1930-ті рр. «Ми воліли менше заходити в розмови з колегами, бо досвід показував, що, коли заарештовували одного, невдовзі забирали й тих, з ким він зустрічався» (Шевельов, Ю. 1987). Отже, люди відмежовувались один від одного, спільне застілля виключалося, що не сприяло зближенню членів колективу.

Однак не можна забувати, що молоді люди в силу певних причин, серед яких вагоме місце займала життєва недосвідченість, не були такими обережними. До того ж у 1920-х рр. тяжка рука державного терору значно послабилася. У тому ж Харкові молодь, яка захоплювалася літературою, спілкувалася з однолітками без пересторог. Як згадував харків'янин Л. Копелєв, 1928 р. він познайомився з молодим чоловіком, що виявився сином відомого діяча М. І. Туган-Барановського. Новий знайомий довго був за кордоном і лише нещодавно приїхав до Харкова з молодою дружиною — французенкою. Молоді люди знайшли спільну мову на основі захоплення літературою. Новий знайомий запропонував створити молодіжне літературне об'єднання, яке б допомогло молодим талантам публікувати свої твори і успішно увійти в літературу. Літературне ж об'єднання «Авангард», яке існувало на той час, він вважав, слід знищити «зсередини» як притулок «піжонів і міщанських інтелігентиків», для чого потрібно ходити на збори «авангардівців» і там проводити підривну роботу. Молодий Туган-Барановський запросив у гості майбутніх членів нового об'єднання. Гості були здивовані розкішним будинком, в якому одноосібно мешкав Туган-Барановський з дружиною. Не менше вони були здивовані й багатством внутрішнього убранства будинку. Гостей було запрошено до столу. Пригощала чарівна хазяйка-французенка. Пили запашну каву по-турецьки з крихітних чашечок, тягучий зеле-

ний лікер із тоненьких чарочок. А щодо їжі, то тут також проявилась екзотика: нічого, крім кошечка солоних сухариків і такого ж кошечка печива на столі не було. Проте розмова була доброзичливою. Було запропоновано назвати нове літературне об'єднання «Спілка молоді». Застілля зблизило його учасників, а Л. Копелев дійшов висновку, що нарешті молоді таланти знайшли вождя, «за яким можна іти в літературу». Лише 1946 р. стало відомо, що молодий ТуганБарановський був співробітником ДПУ-НКВС (Копелев, Л. 1978). Отже, спецслужби використовували застілля як засіб створення угруповань з метою підривної роботи проти негодних громадських об'єднань. За допомогою застілля налагоджувались і закріплювались особисті стосунки між агентами ДПУ-НКВС і їхніми потенційними помічниками, які навіть не здогадувалися про справжні наміри організаторів.

Були й інші форми використання застілля з боку ДПУ-НКВС. Як згадує В. Сосюра, у 1920-х рр. у Харкові, коли в нього відбувалося застілля, серед учасників якого були М. М. Фореггер — «керівник тоді балету Державопери, Плетньов, балерун, і дві чи три балерини, коли я випив таки добренько, Мазюкевич, ідучи по кімнаті зі мною, голосно, щоб усі чули, сказав мені: “Помнишь, как мы с тобой расстреливали комиссаров?..”. Я був настільки п'яний, що замість викинути провокатора разом із його компанією, яка на чолі з Фореггером насторожено слухала, обняв його лівою рукою за його гадючий тулуб і лагідно і спокійно сказав йому: “Ты фантазируешь”. Були й такі “знайомі” в мене. А скільки їх було, особливо серед жінок...» (Сосюра, В. 2010, с. 265). Тобто застілля не тільки покращували стосунки між їх учасниками, а й розкривали їхні справжні задуми. Річ у тім, що в роки Української революції В. Сосюра деякий час воював на стороні УНР. Згаданий Мазюкевич також був у цей час у війську УНР, а тепер отримав завдання від ДПУ-НКВС під час застілля виявити роль В. Сосюри в таборі противників більшовиків. Очевидно, перевірка зняла підозри з В. Сосюри в злочинах і він певний час міг працювати відносно спокійно.

У 1920-ті рр. тоталітарний режим іще не проявив себе на повну силу. Тому спілкування молоді в цей час було зазвичай невимушеним і відвертим, без втручання ідеологічного диктату. Ось як зустрічали новий 1927 р. у Києві студенти мовно-літературного факультету Інституту народної освіти імені Драгоманова (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), — О. Корнійчук, Г. Костюк, В. Рубайло та інші. Вони бавилися, грали у фанти, танцювали під патефон, в міру випивали, наперебій говорили жартівливі новорічні промови, пританцьовували й підспівували. Виконували жартівливі та ліричні пісні, виспівували «махнівські пісеньки», а пізніше подільські «солені» коломийки. Розійшлися під загальний спів «Час додому, час, час і пора» (Костюк, Г. 1987, с. 161–162). Таке застілля зміц-

нювало особисті добрі стосунки і сприяло взаєморозумінню і взаємодопомозі його учасників.

Влітку 1927 р., коли вийшла друком перша повість О. Корнійчука, схвалюючи рецензію на неї дав близький друг автора Г. Костюк. Після отримання гонорару за повість її автор запросив рецензента в ресторан на Хрещатику. Піднімаючи чарку за друга, Г. Костюк сказав, що п'є за перший його успіх, але вірить, що це лише початок, справжній успіх у майбутньому. О. Корнійчук погодився, що це початок, і відкрився другові, що бачить себе в драматургії. Г. Костюк пише: «Душі наші розкрились навстіж. Ми були все ж таки мрійники і фантасти. Ми вірили в свої сили. Не тільки Корнійчук, але й я навіть не уявляв собі, що хтось чи щось може нам стати на перешкоді» (Костюк, Г. 1987, с. 164). Застілля скріпило приятні особисті відносини молодих людей.

А ось невеличка сценка дружнього застілля молодих митців 1929 р. у харківському ресторані. Обідали гамірно, перекидалися жартами, афоризмами, лунали українські народні приказки. Один із письменників іронічно імітував промову наркома освіти, це мало успіх. Навіть викликало гомеричний сміх. Ще не боялися. Була виконана також арія Тореадора з опери Кармен українською мовою. Після обіду пішли на квартиру до М. Хвильового їсти кавуни, там «не було ніякої церемоніальності чи субординації. Всі були дружні і рівні. М. Хвильовий навіть не виглядав господарем. Він був, як і всі, ніби в гостях. Їв кавуна й жартував... Про що ж говорили ці вибрані митці слова? Про все — тільки не про літературу. Про якісь веселі чи комічні епізоди з життя й побуту когось із письменників чи партійних і державних діячів», про рибальство і полювання. Подібні вечірки з чаркою були дружні і щирі. Після однієї-другої чарки кожен мав змогу прочитати щось своє, інтимне, не призначене для широкого вжитку. Як написав пізніше один із учасників подібних вечірок: «Тоді ми ще не боялися один одного і в своїх думках і витівках були дружньо-відкриті» (Костюк, Г. 1987, с. 255; с. 291). У цілому ж можна говорити, що в середовищі українських письменників у 1920-ті рр. полюбили спілкуватися за допомогою «звичайних перекусок з чаркою» після нелегкої творчої праці (Костюк, Г. 1987, с. 307). У поїзді «Харків — Київ» у безплаткартному, тобто загальному, вагоні зустрілися письменники О. Вишня, М. Зеров, М. Рильський і Ю. Смолич. На добру дорогу й для закріплення знайомства розпили пляшку. Пили з однієї похідної чарки. Іншого посуду просто не було. Після першої ж чарки М. Зеров почав читати вірші. Потім читав свої вірші М. Рильський. Молоді митці проговорили всю ніч (Смолич, Ю. 1971, с. 459–460). Застілля, без сумніву, зближувало митців, але за умови, що на їхню творчість не впливав політичний режим.

У 1920-ті рр. тоталітаризм, як зазначалося, не проявив себе повною мірою, а це своєю чергою сприяло широті у взаємному спілкуванні людей, розкуто-

сті у висловах і тостах. Застілля об'єднувало не тільки колег, але й людей різних професій, близьких по духу. Слід підкреслити, що автор має на увазі не банальні пиятики, а саме дружні застілля, де алкоголь відіграє другорядну роль, а головну — відверта дружня бесіда.

Як приклад можна навести такий випадок. На початку 1930-х рр. молода письменниця Д. Гуменна подорожувала пароплавом Чорним морем. Заради економії вона взяла дешевий квиток і їй було тісно й незручно. На неї звернув увагу помічник капітана корабля і запросив до себе в каюту. В каюті було «затишно, і зовсім інші відчуття». Зав'язалася цікава бесіда. Хазяїн каюти був «в курсі всіх літературних новинок». На столику з'явилася вечеря: камбала, шпроти, виноград, вино... Час уже добігав до полуночі, а розмова захоплювала, зближувала людей, пробуджувала взаємну довірливість. Та вже потрібно було йти на незручне місце. І тут помічник капітана запропонував залишитися молодій жінці в каюті, а сам пішов ночувати до колеги. Гостя замкнулася і чудово виспалася (Гуменна, Д. 1972, с. 388). Отже, під впливом спільного застілля, обміну думками люди прийшли до нового рівня особистих відносин — взаємної довіри.

Спільне застілля допомагало людям визначити особисту долю. У 1920-х рр. український актор Є. П. Пономаренко закохався в актрису Н. М. Ужвій. Він не пропускав можливості побувати на її виставах. Вона для нього стала ідеалом жінки. Може, тому довго підійти до неї не наважувався. І лише, коли 1936 р. вони стали працювати в одному театрі у Києві й були задіяні в одному спектаклі, актор почав діяти рішуче. Він запросив кохану до популярного на той час ресторану готелю «Континенталь», де за дружнім застіллям і відбулось оспівдання. На кошти, які заробив у театрі, купив коханій смарагдову обручку, а оскільки грошей у актора було замало, то вечеря в ресторані обмежилася шампанським і яєчною. Н. М. Ужвій, яка вже на той час була дуже популярною актрисою, дала згоду на шлюб. Спільне застілля стало в житті молодих людей подією, що визначила всі їхні подальші особисті стосунки. Прожили вони разом 50 років (Поліщук, Т. 2019).

В іншому випадку й в іншому соціальному середовищі застілля також сприяло зближенню закоханих. Коли в 1920-х рр. майбутній письменник В. Авдєєв, будучи молодим хлопцем, шукав роботу, він зустрівся з молодою безробітною жінкою, почали зав'язуватися стосунки відповідні віку учасників. Але дівчина сумно сказала: «Яке вже тут кохання, коли вже другу добу в роті і шкоринки не тримала». Що таке голод, «кавалер» знав і відразу ж побіг за «вечерею». Коли з'явилася «вечеря», дівчина «розцвіла». «Очі її сяяли вдячно, щось сердечне, ніжне проявилось в обрисі блідих губ. Почуття ніяковості між нами зникло. Ми жували повним ротом, і бородавчаті огірки мені здавалися солодшими за персики». Відносини стали набагато теплішими й ближчими (Авдєєв, В. 1975, с. 226–227). Немалу роль у цьо-

му відіграло спільне застілля. Однак подальші стосунки між потенційною подружньою парою, в силу об'єктивних обставин, не склалися.

Лиховісні 1930-ті рр. мали свою специфіку. Вони, особливо під час так званої суцільної колективізації та Голодомору 1932–1933 рр., внесли корективи в культуру українського застілля. Напруженість у суспільстві відчутно вплинула на особисті взаємини людей, зокрема і в застіллі. Навіть керівники місцевого рівня, які полюбили веселі застілля, особливо не за їхній рахунок, під впливом негативних подій соціального життя втрачали самовпевненість і застілля для них ставало банальною п'ятикою, яка мала вберегти від страху за власну долю. Заради об'єктивності, варто зауважити, що так було не завжди. Траплялося, коли керівництво влаштовувало цілком пристойні, можна навіть сказати шикарні на той час застілля. Так, в одному з сучасних досліджень наводиться історія з життя, коли очевидець описав застілля одного з районних керівників. Він зазначив, що побачив повний стіл різноманітних страв і напоїв, а саме застілля супроводжувалося веселою розмовою, що наповнювалася народними висловами. Очевидець також згадав, що чудово провів час, а той день і вечір вважав найвидатнішими в житті (Ryabchenko, O. 2019, с. 85).

Але, повертаючись до проблеми алкогольних п'яток, не можна не відзначити, що вона існувала й була доволі поширеною. Так, голова ГПУ України В. Балицький при інспектуванні прикордонної зони України в березні 1930 р. зазначав, що місцеві керівники низового рівня (голови сільрад, районні посадовці) безпробудно п'ячать, причому під час ліквідації волик (протестів місцевих селян) «цілий ряд голів сільрад і районних працівників на моє питання чому вони п'яні, заявляли “п'ємо для хоробрості”» (Васильєв, В. & Віола, Л. 1997, с. 231). В одній з робіт дослідниці у галузі медичної психології Л. Литвинчук йдеться про те, що «стан алкогольного сп'яніння дає ілюзію задоволення потреб» (Литвинчук, Л. 2017, с. 31). Враховуючи це, можна припустити, що такі застілля-п'ятики не тільки приглушували страх, але й створювали ілюзію близьких особистих відносин між учасниками.

Як згадує Д. Гойченко, 1930 р. під час експропріації хліба в селян виконавцям заборонялося застілля з селянами, оскільки «пригощання, і особливо чарочка ведуть до панібратства», а це, своєю чергою, — до зриву хлібозаготівель. Заборонялось і «зв'язуватися з дівчатами», що безперечно «приведе до того ж панібратства» (Гойченко, Д. 2013, с. 135). Водночас, за допомогою застілля намагалися втягнути в грабування селян місцевих мешканців із бідняків. Так, після «вдалої роботи» з вилучення хліба в одному з сіл Полтавщини бідняків запросили на обід. «О, що це був за обід для зібраної тут ударної голоти! Про такі обіди всі вони давно забули... Це привело їх в захват». Якби вони могли, то вони б цілували керівника заготівель Голова-

ня. «А жінки, а дочки ударників, всі нещасні, обідрані і голодні, вони з такою вдячністю і любов'ю дивилися на Голованя, що у них навіть сльози стояли в очах» (Гойченко, Д. 2013, с. 179). Застілля забезпечило добрі особисті відносини між грабіжниками й фактично жертвами грабежу. Дослідник В. Огієнко зазначив, що подібні заходи мали б виховувати покірність і лояльність до влади (Огієнко, В. 2018). Психологиня І. Рева в роботі «По той бік себе», присвяченій соціально-психологічним та культурним наслідкам Голодомору, зауважила, що так формувалася психологічна залежність жертви від агресора (Рева, І. 2019, с. 30).

Застілля допомагало врівноважити відносини й після особистих конфліктів. Так, коли з перевіркою роботи групи Голованя прибули представник ЦК КП(б)У і секретар райкому, то відбулася гучна сварка: перевіряльники були дуже незадоволені роботою Голованя. Посипалися страшні звинувачення. Особливо погрожував представник ЦК. У результаті перевірки виявилось, що група Голованя завдання не тільки виконала, а й перевиконала. Головань тоді запросив усіх за стіл, хоча під впливом минулої сварки висловлював невдоволення поведінкою представника ЦК. Гості «з жаром накинулися» на обід. Після спільного обіду особисті відносини прийшли в норму (Гойченко, Д. 2013, с. 193).

У такий нелегкий час застілля допомагало знайти взаєморозуміння і членам родини, які мали протилежні погляди на хід подій. Батько майбутнього письменника Л. Копелева на початку 1930-х рр. працював на одному з українських цукрозаводів. Харчів родині вистачало, але навкруги панував голод. Л. Копелев був комсомольським активістом. Якось на родинному застіллі, де був присутнім і гість — агроном, член владної партії й учасник бойових дій на боці більшовиків Кіндрат Петрович, відбулася така застільна сценка. Налили по чарці. Батько був невеселим і «накинувся» на сина за те, що той допомагав віднімати хліб у голодних селян. Кіндрат Петрович його втихомирював: «Не шуми, Зіновій, чого ти на сина кричиш? Він же не член ЦК. Давай краще вип'ємо за здоров'я хлопця. Від горілки голова ясніша. Тоді можна вести широку дискусію у вузькому колі». Дискусія була гарячою і довгою. Кінець кінцем суперечка «зірвалася в хмільні сльози». Застільники почали обійматися й завіряти один одного в щирій повазі. Потім заспівали українські народні пісні (Копелев, Л. 1978). Застілля зняло напругу, поліпшило особисті відносини учасників, але не могло вплинути на загальний хід подій у суспільстві.

Після Голодомору 1932–1933 рр. у країні поступово налагоджувалося життя. Однак матеріальний рівень селян, які становили більшість населення, залишався низьким. На Одещині, наприклад, як свідчив очевидець, мало хто справляв справжнє весілля, яке потребувало чимало коштів. Відбувалися ерзац-весілля «без сватання, без гільця, без усього віками виробле-

ного й складного ритуалу» (Гуменна, Д. 1972, с. 432). Тобто застілля відбувалось, але у зв'язку з погіршенням матеріального стану селян, у спрощених формах. Можна припустити, що після такого весілля, на яке не могли запросити всіх, кого повинні були запрошувати в кращі часи, особисті відносини з незапрошеними в кращому разі ставали прохолоднішими.

Справді, весільні обряди в Україні суттєво спростились і з погляду влаштування застілля, і з погляду запрошення гостей. Якщо в містах уже з 1920-х рр. поширилася практика простого весілля (Рябченко, О. 2013), то для села ці зміни були особливо помітними саме у 1930-ті. Як зазначає Ю. Коцур, традиційно весілля в українському селі тривало майже тиждень, але вже на початку 1930-х рр. і в подальші роки його тривалість, прирізом, на Роменщині скоротилася від трьох днів до одного (Коцур, Ю. 2010). М. Пилипак зауважив, що нові історичні й соціальні реалії вплинули на тривалість святкування весілля, спричинили випадання його окремих структурних та обрядових елементів, змінювали одяг, святкові страви. У роботі дослідник навів красномовний приклад. Мешканка с. Брідок Вінницької обл. М. В. Мельник розповіла історію про те, що 1932 р. прийшов «... хлопець до моєї сестри свататись, один ... сів на лавці. На столі стояла редька, то й він попросив у тата, щоб той йому трошки врізав тої редьки. Отаке було сватання. Ніяких рушників» (Пилипак, М. 2008).

Потрібно зазначити, що навіть у такі роки українські селяни у відносинах з гостями намагалися дотримуватися вікових норм спілкування. Якось 1934 р. один з рідких тоді туристів зі США на ім'я Білл в супроводі особистого шофера і гіда-перекладача потрапив у складну ситуацію і разом із супроводом опинився серед ночі в полі на Київщині. Переночували в автомобілі, а на ранок вирішили йти шукати найближче село. Далі гід-перекладач описує події так: «Понад широким шляхом, що був обсаджений вербами, тягнулося село. Перші дві хати з забитими вікнами, в них не було ознак життя. Мабуть їх кинули “розкуркулені”. В третій над дахом курився дим. Постукали. Двері відкрила літня жінка в чорному очіпку і накинута на плечі драп'яної хустці. Ми привіталися. Я вибачився, що потривожили так рано, і попросив дозволу увійти. — Заходьте сказала вона після невеликої паузи. У світлиці за столом сиділи двоє, мабуть її чоловік і син. На тарілці лежав краєць чорного хліба. В печі стояв чавунчик з картоплею. Я пояснив, звідки ми тут взяли, і додав, що з нами американський турист. — Сідайте до столу, — українською сказав старший віком, ніскільки не здивувавшись. Ми дуже згогодні і не примусили себе довго вговорювати. Хазяйка поставила на край стола чавунок, розклала по тарілках варену картоплю, полила соняшниковою олією. Розлила чай із моркви по алюмінієвим кружкам». Гід дуже хвилювався, що такий сніданок власнику великої молочної ферми і члену правління одного з банків у США Біллу не буде до вподоби. Але Білл не тіль-

ки не скаржився на сніданок, але навіть похвалив «смачну і поживну їжу» (Бережков, В. 1992). Очевидно, спільне застілля з українськими селянами викликало в американця добрі почуття й відповідно добрі особисті відносини з присутніми.

Міська молодь у 1930-ті рр., судячи з матеріалів наукових досліджень, загалом не мала достатніх засобів для задоволення всіх потреб. Як зауважує О. Рябченко, «у переважної більшості студентів 1930-х, якщо не враховувати їхньої молодості, особливих приводів для радощів не було...»¹. Водночас деякі представники міської молоді, батьки яких мали відповідну зарплатню, мали можливість досить комфортно влаштовувати застілля. Ось, наприклад, як зустрічала новий 1935 р. група молодих киян. Вони вирішили поїхати у гості до Білої Церкви до батьків одного приятеля. Батько приятеля був директором міського хлібозаводу. Застілля готували гуртом, дівчата-киянки допомагали на кухні, хлопці готували дрова, крутили домашнє морозиво, потім збирали довгий стіл, розставляли стільці, носили на стіл із кухні закуски. Спільна підготовка до застілля не могла не зближувати людей, робити їхні особисті відносини більш дружніми, теплими. Втім, у застілля вже проникла тенденція лицемірства. Учасник застілля відзначає: «Хоч і не дуже вірилося в поворот до кращого, виголошували тости за “новий світлий етап” у нашому житті і, звичайно ж, пили за Сталіна, котрий, як і обіцяв, вивів нас на шлях великого достатку. Нас привчили дякувати Сталіну за все, що в нормальній країні народ повинен мати по праву» (Бережков, В. 1992). Цей приклад указує на те, що навіть застілля друзів 1930-ті рр. породжували атмосферу, яка спотворювала особисті відносини близьких людей, примушувала їх кривити душею. Минув лише рік після Голодомору, а люди, які бачили й відчули на собі його наслідки, возвеличували очільника держави, що своїми діями призвів до цієї жахливої трагедії.

1930-ті рр. внесли в особисті відносини людей взаємну недовіру. Яюсь у середині 1930-х рр. письменниця Д. Гуменна зустріла колегу І. Телігу, який відбув на заслання п'ять років. Домовилися, що вона з подругою приїде до нього в гості в Пушу-Водицю, де той учителював. Коли приїхали в гості й поговорили, то Д. Гуменна сумно констатувала: «Не знаю, чи потрібна була та наша зустріч, — така вона була зв'язана. Не від нас обох йшла ця зв'язаність і обережність, а від Теліги. А як нема щирості й вільного вислову, то нема й радості товариської зустрічі. Далі балачок про женячку та про те, де хто працює, яюсь не йшло, завмирало на вустах. Так налягала невидна тінь на звичайні людські взаємини, кожне кожного боїться» (Гуменна, Д. 1972, с. 412).

¹ Рябченко О. Повсякденне життя студентів радянської України (1921–1936 рр.): дис... доктора іст. наук — 07.00.01. Київ, 2012. С. 354.

Застілля на офіційному рівні сприяли новим знайомствам, підвищенню або ж зниженню соціального стану. Це вже залежно, як хто поведився щодо «начальства». Якось у Києві 1939 р. на урядовому бенкеті В. Сосюра, (якому до того було оголошено, що за заслуги в галузі розвитку літератури він нагороджений орденом «Знак Пошани»), познайомився з тодішнім очільником українських більшовиків М. Хрущовим. Відбулася особиста бесіда. Сосюра Хрущову сподобався і він «спокійним, батьківським голосом» сказав: «Отримаєте орден Леніна». Як згадує В. Сосюра, він дуже хвилювався, але, коли почув, що сказав Хрущов, то його душевна буря «одразу стихла, і розбурхане море душі стало спокійним, як очі товариша Хрущова» (Сосюра, В. 2010, с. 280). У подальшому, очевидно, завдяки й цій бенкетній розмові, Сосюра поважав Хрущова. Хоча потрібно зауважити, що «батьківський» тон Хрущова йшов не від віку (він був усього на чотири роки старший за Сосюру), а від його високої посади. Офіційні застілля не робили людей соціально рівними, а часом і навпаки підкреслювали їхню нерівність. З роками ця нерівність набула сталих форм — на застіллі вищий стан мав відверті привілеї.

Саме в 1930-ті рр. склалася традиція, за якою запрошення на будь-який офіційний бенкет означало, що запрошена особа приємна для влади, незапрошені колеги отримували сигнал про невдоволення «начальства». Цікаво, що ініціаторами і провідниками в життя таких методів були й колишні веселі студенти, що вирізнялися в 1920-х рр. скромністю та демократичністю. Ось як описує обставини письменника Д. Гуменна: «В повітрі пахне бенкетом, бути чи не бути на ньому — справа першорядної життєвої ваги. Якщо нема запрошення на бенкет — ти людина скінчена. Списки запрошених переглядав і затверджував “сам” Корнійчук. Кому нема запрошення, — той уже під ударом. Кому не прислали, — чекай біди. Тому кожен намагався це запрошення просто з зубів вирвати» (Гуменна, Д. 1972, с. 438). На бенкетах найспритніші намагалися встановити добрі особисті відносини з потрібними людьми. Однак навіть дружнє застілля не давало, як раніше, впевненості в тому, що приятель не підведе. Якось у вересні 1935 р., за чаркою горілки письменники Г. Костюк і Д. Копиця говорили про п'єсу останнього про голод 1932–1933 рр. Г. Костюк дуже обережно коментував п'єсу, але потім, очевидно, під впливом атмосфери застілля висловив свою думку відверто. Колеги знайшли взаєморозуміння. Але вже через два місяці, будучи заарештованим, Г. Костюк мучився сумнівами: «А що, коли Копиця відразу пішов і доповів усе в НКВД? Або що, коли Копиця вже арештований і драма його в руках слідчих, а він уже розповів про читання її мені і нашу розмову з цього приводу?» (Костюк, Г. 1987, с. 495, 497).

Подібні думки мучили не тільки арештованих, але й тих, хто залишався на волі. Тому повна відвертість, навіть на дружньому застіллі, могла бути тільки по темах, що ні в якому разі не торкалися політики. Напри-

клад, про полювання або ж кулінарні вподобання. Атмосфера страху, яка все глибше охоплювала суспільство, не допускала відвертості в особистих стосунках.

Автор ні в якому разі не хоче стверджувати, що в ці роки в освіченому колі людей ніхто ні з ким відверто не вів бесіду під час застілля. Вели, але з пересторогами. Зокрема, коли потрібно було вести розмови не для чужих вух, співбесідники були дуже обережними. Наприклад, коли до письменника С. Божка приходив публіцист Є. Гірчак, вхожий у ЦК КП(б)У, то друзі «замикались на ключ, заслоняли вікно, ставили на стіл горілку, сяку-таку перекуску й пили. Пили до одуріння, до білої гарячки». Під час такого застілля могли бути й відверті висловлювання (Костюк, Г. 1987, с. 248–249). Тож можна говорити про те, що застілля у 1930-ті рр. значною мірою втрачало основну функцію — формувати ширі, дружні взаємини між людьми.

Висновки. Дослідження дає змогу констатувати, що застілля в українському суспільстві мало значний вплив на особисті відносини людей. Застілля з чаркою на початку 1920-х рр. часом було більш схожим на звичайну пиятику, де головну роль відігравали не дружні розмови, а саме вживання алкоголю. Пиятика проникла й у лави владної партії. Приклад у пиятиці часто подавали активні учасники більшовицької революції. Застілля з чаркою в партійних лавах, як правило, проводилося в межах свого прошарку: рядові комуністи, керівники середньої ланки, вищі керівники. Були, звичайно, і винятки, коли на застіллі були і рядові партійці, і керівники різних рівнів, однак такі застілля зазвичай не дуже впливали на особисті стосунки учасників. Можна стверджувати, що за допомогою застілля представники заможних верств намагалися встановити особисті контакти з місцевим «начальством».

У середовищі міської служилої інтелігенції застілля не було поширеним з причини нелегких умов побуту, а пізніше — й страху відвертих бесід. Але молода творча інтелігенція досить часто використовувала застілля для закріплення старих і налагодження нових особистих відносин у своєму середовищі. Застілля сприяли дружній відкритості, ширості в колі молодих митців.

Застілля використовували й ДПУ-НКВС для спеціальних операцій, метою яких було досягти визначеної спецслужбами мети.

Застілля відіграло помітну роль в особистих відносинах закоханих, сприяло ширості, відвертості в проявах взаємного захоплення і, як нерідко буває в житті, ставало відправною точкою до шлюбу.

1930-ті рр. внесли значні корективи у форми застілля і його вплив на особисті стосунки українців. Це було пов'язано з так званою суцільною колективізацією й викликаним нею Голодомором, а також з посиленням політичних репресій і масовими доносами. Однак народні традиції застільної гостинності, що забезпечувала добрі особисті відносини учасників, збереглися, хоча матеріальний рівень застілля значно знизився через масове зuboжіння

українського селянства. Застілля певною мірою слугувало й підтримці особистих терпимих відносин у родинах, члени яких стояли на різних позиціях щодо політики влади. Застілля на вищому рівні, так звані бенкети, перетворилися з заходів, що зближували людей, на суворо офіційні зустрічі, куди допускалися тільки ті, хто довів відданість владі. Відвертість і щирість на таких застіллях виключалися, але залишалася можливість налагодити особисті відносини з керівництвом. Утім, судячи з доступних автору матеріалів, можна вважати фактом, що в глибинах народу застілля відігравало традиційну роль зближення людей, налагодження добрих особистих стосунків.

Надалі в дослідженнях варто приділити увагу впливу соціальних реалій 1920–1930-х рр. на особисті відносини українців у побуті.

Авдеев, В. 1975. *Моя Одиссея. Зайцем на Парнас*. Москва: Советский писатель.

Артюх, Л. 2010. Гостина в українців у контексті комунікації. *Народна творчість та етнологія*. [Online]. Available at: <https://salo.li/21a42D0>

Бережков, В. 1992. *Как я стал переводчиком Сталина*. [Online]. Available at: <https://salo.li/39d549c>

Брайченко, О. 2017. Культура харчування українців у 1920–1930-х рр.: тенденції та зміни *Етнічна історія народів Європи*. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2017_53_19

Васильєв, В. & Віола, Л. 1997. *Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929 — березень 1930 рр.)*. Вінниця: Логос.

Галенко, О. 2007. Радянські бенкети та пиятики у перспективі свразійської історії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. [Online]. Available at: <https://salo.li/F1e60Ed>

Гогохія, Н. 2019. «Соціально чужі елементи» в українському суспільстві 1929–1939 рр. та засоби їх адаптації до механізмів соціальної інженерії тоталітаризму. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*. Т. 2. 5–15. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2019.2.5-15>

Гойченко, Д. 2013. *Красный апокалипсис: сквозь раскулачивание и Голодомор*. Київ.

Гуменна, Д. 2004. *Дар Евдокеї*. Київ: Дніпро.

Гурова, І. 2019. Сімейно-родинні застілля: традиції, сучасність, майбутнє. *Майбутнє особистості і сім'ї: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології*. Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції 22–23 травня 2019 р. С. 135–142.

Дружбинський, В. 2004. Здор'я, влада та секрет полішинеля. *Дзеркало тижня*. [Online]. Available at: <https://salo.li/1a50B70>

Копелев, Л. 1978, *И сотворил себе кумира...* [Online]. Available at: <https://salo.li/7BEe6db>

Костюк, Г. 1987. *Зустрічі і прощання*. Кн. 1. Едмонтон: Канадський інститут українських студій.

Кошур, Ю. 2010. Деформація весільної обрядовості селян Роменщини в 30-ті роки XX століття. *Етнічна історія народів Європи*. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2010_32_21

Кульчицький, С. та ін. 2010. *Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Кузнець, Т. 2020. Повсякденне життя радянських міст 1920–1930-х років *Літопис Волині*. Чис. 22. 51–56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.22.08>

Литвинчук, Л. 2017. *Психологія реабілітації наркозалежних осіб*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

Михайлик, А. 2022. Комуністичні обряди та свята як засіб формування «нової людини» в радянській Україні 1920–1930-х рр. *Південний архів (історичні науки)*. № 38. С. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-10>

Мовчан, О. 2011. *Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.* Київ: Інститут історії України НАН України.

Ніколенко, В. 2016. Українська гастрономічна культура як соціальний феномен. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Вип. 36. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2016_36_14

Огієнко, В. 2018. Посттравматичний стресовий синдром і колективна травма в особистих наративах свідків Голодомору. *Україна Модерна*. [Online]. Available at: <https://salo.li/DD0Da4f>

Пилипак, М. 2008. Трансформація весільної обрядовості населення Південно-Східного Поділля. (20–30 рр. XX ст. — початок XXI ст.) *Етнічна історія народів Європи*. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2008_25_12

Поліщук, Т. 2019. Кодекс актора і чоловіка. *День*. № 42–43. [Online]. Available at: <https://salo.li/1086400>

Рева, І. 2019. *По той бік себе: соціально-психологічні та культурні наслідки Голодомору і сталінських репресій*. Київ: К.І.С.

Рябченко, О. 2013. «Нам ніколи гратися в кохання...»: студенти радянської України 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. Вип. 22. [Online]. Available at: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2013_22_29

Смолич, Ю. 1971. Рассказ о непокое. Москва: Известия.

Смолій, В. та ін. 2013. *Відносини держави, суспільства і особи під час створення радянського ладу в Україні (1917–1938)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Снежко, Є. 2003. Традиційне та сучасне харчування українців. *Українознавство*. Ч. 4 (9). С. 367–371.

Сосюра, В. 2010. *Третя Рота*. Київ: Знання.

Троцький, Л. 1991. *Моя жизнь: Опыт автобиографии*. Москва: Панорама.

Хрущев, Н. 1999. *Воспоминания*. Кн. 1. [Online]. Available at: <https://salo.li/6cfDe6D>

Черевко, О., Янчева, Л. & Руденко, С. 2016. Гуманітарна парадигма харчової культури *Новий Колегіум*. № 1. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2016_1_4

Шевельов, Ю. 1987. *Я, мені, мене... (і довкруги). Спогади*. [Online]. Available at: <https://salo.li/a081F14>

Якубова, Л. 2011. *Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Pilcher, J. 2023. Food in World History. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003332039>

Ryabchenko, O. 2019. Young People Mobilizing for Participation in Communistic Transformations in Rural Areas during the Years of the Collectivization and Holodomor. *Український історичний журнал*. № 3. 2019. С.74–92.

Avdeev, V. 1975. *Moya Odisseya. Zaitsem na Parnas*. [My Odyssey. A Fare Dodger to Parnassus]. Moskva: Sovetskii pisatel. [In Russian].

Artiukh, L. 2010. Hostyna v ukrainisv u konteksti komunikatsii. [Meals of Ukrainians in the Context of Communication]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. [Online]. Available at: <https://salo.li/21a42D0> [In Ukrainian]

Berezhkov, V. 1992. *Kak ya stal perevodchikom Stalina*. [How I Became Stalin's Interpreter]. [Online]. Available at: <https://salo.li/39d549c> [In Russian]

Braichenko, O. 2017. Kultura kharchuvannia ukrainsiv u 1920–1930-kh rr.: tendentsii ta zminy. [Food Culture of Ukrainians in the 1920s and 1930s: Trends and Changes]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2017_53_19

Vasyliiev, V. & Viola, L. 1997. *Kolektyvizatsiia i selianskyi opir na Ukraini (hystopad 1929 — berezen 1930 rr.)* [Collectivization and Peasant Resistance in Ukraine (November 1929 — March 1930)]. Vinnytsia: Lohos. [In Ukrainian]

Halenko, O. 2007. Radianski benkety ta pyiatyky u perspektyvi yevraziiskoi istorii. [Soviet Banquets and Drinking Sprees in the Perspective of Eurasian History]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. [Online]. Available at: <https://salo.li/F1e60Ed> [In Ukrainian]

Hohokhiia, N. 2019. «Sotsialno chuzhi elementy» v ukrainskomu suspilstvi 1929–1939 rr. ta zasoby yikh adaptatsii do mekhanizmiv sotsialnoi inzhenerii totalitaryzmu. [«Socially Alien elements» in the Ukrainian Society of 1929–1939 and Means of their Adaptation to the Mechanisms of the Social Engineering of Totalitarianism]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Istorychni nauky*. T. 2. 5–15. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2019.2.5–15> [In Ukrainian]

Goichenko, D. 2013. *Krasnii apokalipsis: skvoz raskulachivanie i Golodomor*. [The Red Apocalypse: Through Dispossession and Famine]. Kyiv. [In Russian]

Humenna, D. 1972. *Dar Evdotei*. [The Gift of Eidothea]. Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].

Hurova, I. 2019. Simeino-rodynni zastillia: tradytsii, suchasnist, maibutnie. [Family Feasts: Traditions, Present, Future]. *Maibutnie osobystosti i sim'i: konteksty filosofskoi antropologii, psykhoanalizu, art-terapii ta filosofskoi publitsystyky*. Pidkhid filosofskoi antropologii yak metaantropologii. Zbirnyk naukovykh prats VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 22–23 travnia 2019 r. S. 135–142. [In Ukrainian].

Druzhbyskyi, V. 2004. Zdorov'ia, vlada ta sekret polishynelia. [Health, Power, and the Secret of Polichinelle]. *Dzerkalo tyzhnia*. [Online]. Available at: <https://salo.li/1a50B70>. [In Ukrainian].

Kopelev, L. 1978. *I sotvoril sebe kumira...* [And he Made Himself an Idol...] [Online]. Available at: <https://salo.li/7BEe6d6> [In Russian].

Kostiuk, H. 1987. *Zustrichi i proshchannia*. [Meetings and Farewells]. Kn. 1. Edmonton: Kanadskyi instytut ukrainskykh studii. [In Ukrainian].

Kotsur, Yu. 2010. Deformatsiia vesilnoi obriadovosti selian Romenshchyny v 30-ti roky XX stolittia. [Deformation of the Wedding Rituals of Romny Peasants in the 30s of the 20th Century]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. [Online]. Available from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2010_32_21 [In Ukrainian].

Kulchytskyi, S., ta in. 2010. *Narysy povsiakdennoho zhyttia radianskoi Ukrainy v dobu nepu (1921–1928 rr.)* [Essays of everyday life in Soviet Ukraine during the NEP period (1921–1928)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

Kuznets, T. 2020. Povsiakdenne zhyttia radianskykh mist 1920–1930-kh rokiv [Everyday Life of Soviet Cities in the 1920s — 1930s]. *Litopys Volyni*. Vseukrainskyi naukovyi chasopys. Chys. 22. S. 51–56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2020.22.08> [In Ukrainian].

Lytvynchuk, L. 2017. *Psykhologhiia reabilitatsii narkozalezhnykh osib*. [Psychology of Rehabilitation of Drug Addicts]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [In Ukrainian].

Mykhailiyk, A. 2022. Komunistychni obriady ta sviata yak zasib formuvannia «novoi liudyny» v radianskii Ukraini 1920–1930-kh rr. [Communist Rituals and Holidays as a Means of Forming a «New Human» in Soviet Ukraine 1920–1930's]. *Pivdennyi arkhiv (istorychni nauky)*. № 38. S. 76–83. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-10> [In Ukrainian]

Movchan, O. 2011. *Povsiakdenne zhyttia robotnykiv USRR. 1920-ti rr.* [Everyday Life of Workers of the USSR in the 1920s]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian]

Nikolenko, V. 2016. Ukrainska hastronomichna kultura yak sotsialnyi fenomen. [Ukrainian Gastronomic Culture as a Social Phenomenon]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Vyp. 36. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2016_36_14 [In Ukrainian].

Ohiienko, V. 2018. Posttravmatychnyi stresovyi syndrom i kolektyvna travma v osobystykh naratyvakh svidkiv Holodomoru. [Post-Traumatic Stress Syndrome and Collective Trauma in the Personal Narratives of the Holodomor Witnesses]. *Ukraina Moderna*. [Online]. Available at: <https://salo.li/DD0Da4f> [In Ukrainian].

Pylypak, M. 2008. Transformatsiia vesilnoi obriadovosti naselennia Pivdenno-Skhidnoho Podillia. (20–30 rr. XX st. — pochatok XXI st.) [Transformation of the Wedding Rituals of the Population of South-Eastern Podillia (20–30s of the 20th Century — Early 21st Century)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2008_25_12 [In Ukrainian].

Polishchuk, T. 2019. Kodeks aktora i cholovika. [The Code of an Actor and a Man]. *Den*. № 42–43. Available at: <https://salo.li/1086400> [In Ukrainian].

Reva, I. 2019. *Po toi bik sebe: sotsialno-psykholohichni ta kulturni naslidky Holodomoru i stalinskykh represii*. [On the Other Side of Ourselves: Socio-Psychological and Cultural Consequences of the Holodomor and Stalinist Repressions]. Kyiv: K.I.S. [In Ukrainian].

Riabchenko, O. 2013. «Nam nikoly hratsia v kokhannia...»: studenty radianskoi Ukrainy 1920-kh rr. [«We Have no Time to Play Love...»: Students of Soviet Ukraine in the 1920s.]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia poshuky*. Vyp. 22. [Online]. Available at: http://resource.history.org.ua/publ/pro_2013_22_290 [In Ukrainian].

Smolich, Yu. 1971. *Rasskaz o nepokoe*. [A Story about Restlessness]. Moskva: Izvestiya. [In Russian].

Smolii, V. ta in. 2013. *Vidnosyny derzhavy, suspilstva i osoby pid chas stvorennia radianskoho ladu v Ukraini (1917–1938)*. [Relationship of the State, Society and Person during the Construction of the Soviet System in Ukraine (1917–1938)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

Sniezhko, Ye. 2003. Tradytsiine ta suchasne kharchuvannia ukraintsev. [Traditional and Modern Food of Ukrainians]. *Ukrainoznavstvo*. Ch. 4 (9). S. 367–371. [In Ukrainian].

Sosiura, V. 2010. *Tretia Rota*. [The Third Company]. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].

Trotskii, L. 1991. *Moya zhizn: Opit avtobiografii*. [My Life: the Experience of Autobiography]. Moskva: Panorama. [In Russian].

Khrushchev, N. 1999. *Vospominaniya. Kniga 1*. [Memories. Book 1.]. [Online]. Available at: <https://salo.li/6cfDe6D> [In Russian].

Cherevko, O., Yancheva, L. & Rudenko, S. 2016. Humanitarna paradyhma kharchovoi kultury [The Humanitarian Paradigm of Food Culture]. *Novyi Kolehium*. № 1. [Online]. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NovKol_2016_1_4 [In Ukrainian].

Shevelov, Yu. 1987. *Ya, meni, mene... (i dovkruiy). Spohady*. [I — me — to me... (and around). Memories] [Online]. Available at: <https://salo.li/a081F14> [In Ukrainian].

Yakubova, L. 2011. *Povstakdenne zhyttia etnichnykh menshyn radianskoi Ukrainy u mizhvoiennu dobu*. [Everyday Life of Ethnic Minorities in Soviet Ukraine in the Interwar Period]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian]

Pilcher, J. 2023. Food in World History. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003332039>

Ryabchenko, O. 2019. Young People Mobilizing for Participation in Communistic Transformations in Rural Areas during the Years of the Collectivization and Holodomor. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3. 2019. S. 74–92.